

*Јелена Миљковић Матић**
Институт за политичке студије, Београд

ТРАДИЦИЈА И ФЕНОМЕН СПОМЕНИКА У ОЧУВАЊУ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА**

Сажетак

Рад се ослања на тезу етнолога Душана Бандића да за постојање етничког идентитета није потребно много, до тога да је довољно и само име заједнице. Разматра се пример сече шесто година старог храста на траси ауто пута кроз Србију, којим је представљена српска традиција, у конкретном случају уништена и замењена, према плану, спомен парком који ће се односити на посечено дрво. Овим текстом је постављено питање је ли етнички односно национални идентитет угрожен замењивањем елемента традицијске културе феноменом споменика.

Кључне речи: Традицијска култура; Етнички идентитет; Национални идентитет; Храст; Запис; Споменик; Душан Бандић.

Културно наслеђе и традицијска култура су појмови који су веома повезани са етничким и националним идентитетом. Ови колективни идентитети су најчешће незамисливи без позивања на особене производе и облике понашања и мишљења који чине етничку односно националну културу, а које је још Вук Караџић називао народним обичајима и веровањима. Данас постоји у западном свету тежња ка слабљењу и превазилажењу националног идентитета у корист неких других колективних свести. То је оправдано, са научне стране, спознајом да нема заиста објективног критерија којим би се утврдила етничка односно национална припадност – пошто

* Научни сарадник.

** Овај текст је настао као део рада у оквиру пројекта бр.179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ни језик, ни обичаји и веровања, нити пасош, не сведоче о колективном идентитету, већ је важан само субјективни став појединца о себи као о припаднику одређене заједнице. Међутим, свест људи о одређеној колективној припадности коју познајемо као етничку и националну је још увек веома присутна и догод је има она ће бити подржана неким спољним феноменима. Као што је показао етнолог Душан Бандић, то може бити и само име заједнице, без икаквих других материјалних или нематеријалних носилаца пројекције идентитета.¹⁾ Ипак, Бандић није навео нити један пример који би сведочио о тој минималистичкој етничкој свести, већ је свој закључак задржао искључиво у логичкој области. Зато је основана сумња у могућност опстајања етничке односно националне заједнице која не би имала неку особену културну традицију.

Удаљавање од етничке односно националне идеје кроз одрицање од особених обичаја, веровања и артефаката може се видети у Србији на различитим примерима. Међу њима је занимљив проблем који се уобличио око шесто година старог храста-записа, на територији општине Горњи Милановац, који се испречио на траси ауто пута у изградњи, због чега су радови били обустављени док се не нађе неки одважни дрвосеча. Након две године одлагања, храст је посечен у лето 2015. године, од стране тројице дрвосеча који не верују да ће их због тога снаћи зла коб.²⁾ Тим поводом је проговорено у српским медијима путем одговарајућих текстова који су доносили изјаве политичара, локалних становника, дрвосеча, еколога и других учесника у ситуацији. Централна тема тих новинарских текстова био је сукоб традицијских са модерним схватањима, што је и био узрок агонијске борбе око старог храста. Такође, новинарски текстови су махом били прекорно усмерени према владајућој скупини политичара у Србији који су, у крајњој линији, одговорни за пад горостасног дрвета.

Српска етнологија каже да храст има истакнуто место у народним ботаничким схватањима, да се често сматра светим дрветом и да је то становиште утврђено још у словенској старини, у прехришћанском добу, када су преци данашњих Срба веровали у

1) Bandić, Dušan, „Etnos“, u knjizi *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko : Ogledi o narodnoj religiji*, Treće izdanje, Biblioteka XX vek, Beograd 2008, str. 50

2) Спасић, Никодије, Сеча записа : о проклетству или божјој казни, *Нови нут*, Светозарево 1991. и <http://www.kurir.rs/vesti/drustvo/ne-bojim-se-kletve-za-hrast-covek-koji-je-uklonio-drvo-staro-600-godina-clanak-1871595>

духовно порекло природних појава и били многобошци.³⁾ Са продирањем хришћанства у тај пагански менталитет појавили су се нови облици веровања и верског понашања, који су се испољили као комбинација паганског и хришћанског мишљења. Душан Бандић је хришћанство прилагођено различитим схватањима народа назвао народним православљем. Под тим је подразумевао православно хришћанство као декларативно верско опредељење народа, али схваћено на особен начин, то јест прожето нехришћанским одликама,⁴⁾ било да су оне старијег, прехришћанског, или новијег, сујеверног или произвољног, порекла. Тако је дрво - поред посећености паганском богу или као станиште духа природе - постало и место на које се може урезати хришћански симбол крста, који се сваке године на дан сеоске славе свечано обнавља, док се од дотичног дрвета очекује да штити атар од непогода. Овакво дрво се зове запис, јер је у њега записан крст. Храст је врста која се чешће него остале врсте дрвета бира за запис,⁵⁾ највероватније због свог импозантног изгледа и дуговечности. Запис се сматра великом светињом и ништа његово се не дира нити користи за било какве сврхе, чак ни кад би осушено дрво спонтано пало.⁶⁾ У случају шесто година старог храста, који је живео на траси намераваног ауто пута кроз Србију, он је у новинарским текстовима називан записом, што значи да је имао истакнут значај у обласном фолклору, а око његове сече консултовани су и званичници Српске православне цркве, који су нашли да нема препрека за обарање старог храста што се тиче цркве.⁷⁾

Како је црква одступила из борбе за живот храста, то је у његову одбрану остала на попришту институционално непоткрепљена народна традиција против министарства за саобраћај које оличава државу. У суштини, номинално демократска, држава се овде борила против културне традиције сопственог народа, против онога што улази у чиниоце идентитета народа који је носилац државног

3) Софрић Нишевланин, Павле, *Главније биље у народном веровању и предању код нас Срба*, БИГЗ, Београд 1990, стр. 90-92.

4) Bandić, Dušan, „O narodnom pravoslavlju danas“, u knjizi *Narodno pravoslavlje*, Biblioteka XX vek, Beograd 2010, str. 11-23

5) Чајкановић, Веселин. *Речник српских народних веровања о биљкама*, Рукопис приредио и допунио Војислав Ђурић, Сабрана дела из српске религије и митологије, Књига четврта, Београд 1994, 271

6) Бандић, Душан, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд 2004, 52-57

7) <http://www.glavnevesti.com/srbija/214666/PATRIJARH-BLAGOSLOVIO-SE%4%8CENJE-SVETOG-HRASTA-Drvo-staro-600-godina-izgubice-bitku->

суверенитета. Нису вредели вапаји, аргументи или петиције. Значајно отеловљење народне традиције, стари запис, пао је 23. јула 2015. године. Храст је посечен пре зоре, са вероватном намером да се спрече неугодности које би локално становништво могло да приреди дрвосечама.

Мало више него што смо из медија чули глас народа, чули смо чуваре животне средине, који су изнели своје (уверљиве) аргументе против сече дрвета. Тако се држава Србија окренула и против еколошких резона, поред занемаривања националног интереса у погледу чувања традиције. Штавише, природни амбијенти су такође чиниоци националног идентитета, будући човек везан за крајолике из своје домовине - као што је то својевремено пронашла антропогеографија Јована Цвијића, која је заснована на вези људи са земљом, али и каснији истраживачи идентитета, попут Ентонија Смита, који каже да је земља која припада етничком колективу она „где се током неколико генерација вршио узајаман, и благотворан, утицај терена и људи“, да је то територија „где су наши мудраци, свеци и хероји живели, радили, молили се и борили“.⁸⁾ Ако прихватимо, ипак, тезу по којој је национализму истекао рок и треба га заменити другим групним идентитетима, па у том смислу препустити забораву етничке традиције, екологија није никада била актуелнија него што је то данас. Југославија је била - па је Србија као њен наследник - потписник УНЕСКО „Конвенције о заштити културне и природне баштине“ (1972) која се, морамо тако рећи, из здравом разуму необјашњивих разлога није односила на дрво старо више од пола миленија које, поред своје старости, има и културну вредност за област у којој се налази. Поред тога што је запис, ово дрво су мештани гледали као сведока историје и симбол свог опстанка кроз све недаће које су их сналазиле током протеклих векова: „Стари храст из Савинца служио је народу овог краја као замена за цркву и духовни живот у временима окупације и ропства, када су сви други објекти такве намене били рушени или је њихово грађење било забрањено“, пише на сајту Зелене странке. „Том храсту народ овог краја дугује очување сопственог идентитета“.⁹⁾ Ипак, у јулу 2013. године, када је констатован проблем хроста који се препречио на траси ауто пута у изградњи, тадашњи потпредсед-

8) Antoni Smit, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Knjiga 99, Beograd 2010, str. 23 и даље.

9) <http://www.zelenastranka.rs/blog/stari-hrast-nova-zrtva/>

ник владе, Александар Вучић, рекао је: „Треба да се ослободимо паланачког духа који каже: хоћу храст од шест векова, а не ауто пут. Е па, ја хоћу ауто пут“.¹⁰⁾ И наравно, да је пројектант водио рачуна о стању на терену храст и ауто пут не би искључивали један другог.

Велика се узбуна дигла на друштвеним мрежама када је, убрзо након сече старог храста, крајем јула 2015, одстрелен у Африци лав Сесил. Из дана у дан могли су се читати постови о свим темама које могу имати везе са тим догађајем - од Сесиловог личног живота, преко угрожености животиња, до изумирања врста. Спонтана кампања која се противи том догађају је, између осталог, довела у року од пар дана до јавног покајања ловца који је одстрелио Сесила, а који се непуних недељу дана раније сликао са својим трофејним уловом. Вероватно је да се човек, из сасвим основаног разлога, осетио као да се читав свет окренуо против њега. Смрт нашег шестовековног храста није ни из далека изазвала такву пажњу ни у нашој јавности. Наравно, смрт биљке и смрт сисара се не вреднују подједнако. Али, у српској традицији је, као што рекосмо, дотицање записа забрањено, и уопште сеча дрвета за које се сумњало да би могло садржати у себи неког духа увек је пропраћена одређеним поступцима којима је дух требало да буде умирен.¹¹⁾ То, додуше, није било из разлога поштовања живота као таквог, него је по среди страх од одмазде из невидљивог света. Ипак, живот и јесте невидљив, тако да је оно у шта се некада веровало равно ономе што се данас сматра достојним поштовања, у зависности од нивоа апстракције у којем се праве релевантни појмови. Према данашњем светоназору, дакле, ради се о светости живота - био он схваћен функционално, у еколошком размишљању, или симболички, у облику особене, етничке културе попут народног православља. Разумевање српске традиције показали су чак и азербејџански радници, запослени на градилишту ауто пута, који су глатко одбили да посеку свети храст, као што су исто били одбили и радници кооперантске српске фирме.

Утешна решења која је министарство за саобраћај понудило против незадовољства народа, након одлуке да се запис ипак посеће, јесу различита. Предложено је сађење новог, младог храста, на који би се накалемио стари. Ово решење иде у правцу задовољења

10) <http://www.ekologija.rs/uvreda-za-gradansko-drustvo-srbije>, <http://www.032info.net/zanimljivosti/3928-bitka-za-stari-hrasti-izgubljeni>

11) Бандић, Душан, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд 2004, стр. 53.

духа дрвета, иако не на традиционалан начин. Међутим, у министарству за саобраћај највероватније не верују у дух дрвета, тако да овај предлог представља импровизацију са чисто световним карактером. Другим речима, то нема никакве везе са српском традицијом, а такође није адекватан одговор на проблем нарушеног пејзажа и локалног екосистема, јер младица не може да замени дрво старо шест стотина година. Такође је било речи и о формирању спомен парка горостасном храсту-запису. Евентуално би се спомен парк имао направити у порти цркве у селу Савинац, у чијем се атару храст налазио. У спомен парку би се нашао млади храст са калемом оног старог, као и дебло посеченог дрвета. Ово је посебно занимљиво решење, пошто се њиме показује потпуни недостатак познавања или макар разумевања било какве релевантне културне традиције: ето цркве, ето младице с калемом, ето трупла старог храста, вероватно и плоче са натписом о чувању успомене на храст какве се постављају да сведоче о животу и раду истакнутих личности - и нико не може да каже да држава није повела рачуна о интересима народа и о традицији. Но, ту нема сведока векова, који својом крошњом наткриљује четири ара а кореном комуницира са ко-зна-коликом даљином, чувајући притом и културно наслеђе народа тог краја и његов етнички идентитет. Карл Саган је, у том духу, написао у својој чувеној књизи *Космос* да „нитко још није измијешао заједно глинове и воду примитивне земље, па да на крају покуса нешто измили из епрувете“.¹²⁾ Тако ни спомен парк састављен од цркве, калема и балвана неће значити ништа у смислу чувања онога што је било чувано постојањем старог храста. Ударац задат културној традицији, особеном пејзажу и екосистему нанео је ненадокнадиву штету крају у ком се налазио стари запис. Предложено је и да се спомен парк оформи на најближем одмаришту уз ауто пут, што би понајвише личило на „крајпуташе“ – споменике подигнуте поред пута људима скончалим у далеким крајевима, којима се гроб не зна где је, а од пролазника се очекује да застану и помоле се за њихову душу¹³⁾ – који немају никакве везе са традицијским елементима везаним за оборени храст.

Калемљење старог храста представља симболичку слику позиције српског политичког руководства распетог између патриотизма оличеног, у овом случају, у ситуацији чувања традиције,

12) Sagan, Karl, *Kozmos*, Treće izdanje, Otokar Keršovani, Opatija 1991, str. 38.

13) Бранко Радичевић, *Плава линија живота – српски сеоски споменици и крајпуташи*, Београд 1961,

што очекује домаћа јавност; и калемљења на српску културу западних вредности, космополитизма и секуларизма, на које се званична Србија често угледа. Описани спомен парк посвећен старом храсту-запису представља потпуну бесмислицу у контексту националне традицијске културе и екологије, па чак делује и помало цинично. То решење има једино политички смисао, као компромис две непомирљиве културне оријентације: између друштва које својим веровањима и обичајима сарађује са одуховљеном природом, и то схваћеном као свој, национални амбијент; и оног које побеђује безличну природу ради финансијског интереса којег задовољава ауто пут, кроз допринос трговини и туризму.

Такође, калемљење старог храста у спомен парку који му је посвећен представља директно и слику онога што се дешава са националном културном традицијом. Она доживљава насилну трансформацију из живих веровања и пракси у импровизовани сувенир великих димензија, у такозвани фолклоризам.¹⁴⁾ То се већ дуго дешава са традицијском културом широм света: некада жива култура постаје представљена из друге руке, посредством специјализованих личности и установа, јер се друштвени живот мења и изворни контекст артефаката, веровања и обичаја нестаје, док истовремено постоји потреба за очувањем колективног идентитета кроз неговање измештеног и публици прилагођеног фолклора. Ипак, поновимо да при изради пројекта за ауто пут није вођено рачуна о природној и културној знаменитости коју је представљао стари запис. Тако да је овде без потребе уништен један део културног и природног наслеђа и то директно од стране државе. О националним вредностима чији је храст био носилац сада треба да сведоче споменици наместо њиховог живог присуства. А о вредности споменика у Србији не може се много тога похвалног рећи, с обзиром на то да имамо у сред Ташмајданског парка велики споменик азербејџанском комунистичком вођи само зато што је Азербејџан финансирао обнову дотичног парка, а из истог разлога се на новосадском кеју налази споменик азербејџанском композитору њихове националне химне.¹⁵⁾ Такође, о девалвацији вредности споменика сведочи предлог да се у новосадском Дунавском парку подигне споменик лабудовима, који су скончали у неразјашњеном нападу (можда чо-

14) Маја Бошковић-Stulli, „О folklorizmu“, у knjizi *Usmena književnost nekad i danas*, Biblioteka XX vek, Prosveta, Beograd 1983.

15) Миљковић Матић, Јелена. „Национални интереси у обнови ташмајданског парка“, *Гласник Етнографског музеја*, Књига 76, Београд, 2012. 163-174

пора паса луталица). Имамо и споменик псу јазавичару, у Панчеву, који је смртно страдао бранећи своју младу газдарицу од напада другог пса. Ако Мостар може да постави споменик Брус Лиу који није урадио ништа ни за кога у том граду, из чистог дивљења мајстору кунг-фуа, како онда не би могла држава Србија да подигне споменик свом културном и природном наслеђу које нестаје пред захтевом (непажљиво извођене) модернизације.

Подсетимо се налаза Душана Бандића који смо споменули на почетку овог текста, који каже да се колективни идентитет чува догод постоји макар само етничко односно национално име. То за заједницу мора бити екстремна и по опстанак опасна ситуација, да буде сведена само на своје име. Ако се етнички идентитет може везати само за свест о етничком имену, онда морамо допустити, ради опстајања те заједнице, да садржај културе која то име подржава буде произвољан и замењив. Тако, наместо шесто година старог записа може стајати спомен парк, пошто је изворни амбијент ионако уништен изградњом ауто пута - свакако би и ритуали везани за запис као и његов екосистем били онемогућени у свом даљем функционисању, као што ће и крајолик бити знатно измењен. Зато морамо тежити закључку да је неизвесна судбина етничког идентитета кад и сопствена држава удара по културној традицији и природној баштини. Осим, ако се као нова национална особина у Србији призна подизање разноврсних споменика, па и споменика културној традицији и природним одликама земље.

ЛИТЕРАТУРА

- Бандић, Душан. *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд 2004.
- Badić, Dušan, „Etnos“, у knjizi *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko : Ogledi o narodnoj religiji*, Treće izdanje, Biblioteka XX vek, Beograd 2008.
- Bandić, Dušan, „O narodnom pravoslavlju danas“, у knjizi *Narodno pravoslavlje*, Biblioteka XX vek, Beograd 2010.
- Bošković-Stulli, Maja. „O folklorizmu“, у knjizi *Usmena književnost nekad i danas*, Biblioteka XX vek, Prosveta, Beograd 1983.
- „Конвенција о заштити културне и природне баштине“. *Службени лист СФРЈ*, 1972. Међународни уговори – бр.9. Доступно на: <http://www.kultura.gov.rs/docs/stranice/82128418889499865927/9.%20Konvecija%20o%20zastiti%20svetske%20kulturne%20i%20prirodne-bastine%20%281972%29.pdf>

- Миљковић Матић, Јелена. „Национални интереси у обнови ташмајданског парка“, *Гласник Етнографског музеја*, Књига 76, Београд, 2012. 163-174.
- Радичевић, Бранко В, *Плава линија живота – српски сеоски споменици и крајпуташии*, Београд 1961.
- Sagan, Karl, *Kozmos*, Треће издање, Otokar Keršovani, Opatija 1991.
- Smit, Antoni, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd 2010.
- Софрић Нишевљанин, Павле. *Главније биље у народном веровању и предању код нас Срба*, БИГЗ, Београд 1990.
- Спасић, Никодије. Сеча записа: о проклетству или божјој казни, *Нови пут*, Светозарево 1991.
- Чајкановић, Веселин. *Речник српских народних веровања о биљкама*, Рукопис приредио и допунио Војислав Ђурић, Сабрана дела из српске религије и митологије, Књига четврта, Београд 1994.

Jelena Miljkovic Matic

TRADITION AND THE PHENOMENON OF MONUMENTS IN PRESERVING NATIONAL IDENTITY

Resume

In contemporary social sciences, just like in politics, there are currents that advocate the abandonment of national identity in favor of strengthening other group consciousness. National or ethnic identity is projected on certain elements of culture that have at ethnology's beginnings been called customs and beliefs, and later traditional culture. However, ethnologist Dusan Bandic in his work "Ethnos" arrived at the conclusion that the existence of ethnic identity isn't necessarily anything more than the name of the community. The question we are asking here is whether ethnos or nation can survive in the conditions of the destruction of its distinctive culture. We consider the example of cutting six hundred years old "zapis" oak on the route of the highway through Serbia, from July 2015. The old oak was a characteristic element of the traditional culture, as it was a part of a distinctive landscape, and it also had ecological significance. In the case of its intentional cutting by the Ministry of Transportation, we have a situation where the state threatens the cultural traditions of its own people and important natural environment. According to the plan, a memorial park in the courtyard of the village church will be created in memory of the old oak where,

apart from the trunk of the fallen tree, there will also be a sapling with a graft from the old oak. This solution, called a monument to the oak, is an improvisation by the Ministry of Transportation which at a first glance keeps all the traditional elements, but in fact does not correspond in any way to ethnic or national cultural tradition. In recent years, phenomenon of monument often appears in Serbia, which raises a question of whether erecting monuments is a new Serbian distinctive characteristic, even monuments of the cultural tradition of the people and the natural features of the land.

Key words: Traditional culture; Ethnic identity; National identity; Oak; Zapis; Monument; Dusan Bandic.